Il chamutsch – s'adattà a moda optimala a la vita en la muntogna

■ Il chamutsch è, sco il capricorn, in tipic animal da muntogna. El viva en las Alps ed en las muntognas da l'Europa dal Sid. Sia patria preferida èn gondas, pitschens guauds muntagnards e prads da muntogna verds. Cun sias tschaccas fermas e las solas tatgantas po el raiver fitg bain en la grippa. Ils chamutschs sa muventan er d'enviern cun grond inschign en blais u sin muts exponids e tschertgan lieus terrens, nua ch'els pon chattar in zic vivonda.

Chamutsch a l'ur d'in guaud muntagnard. FOTO J. ADLER/PIXELIO

Gruppa da chamutschs en las Alps Tirolaisas. FOTO A. KELLER/PIXELIO

Parentella

Il chamutsch (Rupicapra rupicapra) furma sper il chamutsch da las Pireneas ina da las duas spezias dal gener chamutsch (Rupicapra). Quel appartegna a la sutfamiglia Caprinae. Ulteriurs geners da la medema sutfamiglia furman las chauras (che cumpiglian er ils capricorns), las nursas, il bovmustgat ed auters. Ils Caprinae furman ensemen cun ulteriuras sutfamiglias – che cumpiglian tranter auter las antilopas, las gazellas ed ils bovs – la famiglia dals bovids (Bovidae). Ensemen cun blers auters remagliaders (tranter auter ils cervids) ed animals d'ulteriurs suturdens fan ils bovids part da l'urden dals mammals cun unglas pèr.

Derasaziun

Il chamutsch è derasà en l'entir territori da las Alps, en parts dal Balcan ed en las Carpatas. Er en il Caucasus ed en l'Anatolia cumpara il chamutsch. Ils exemplars che vivan en Spagna, en il sidvest da la Frantscha ed en l'Italia Centrala (Apenninas) appartegnan percunter al gener chamutsch da las Pireneas. Il pli grond revier da chamutschs è situà en la Stiria (Austria).

Il spazi da viver dals chamutschs en l'auta muntogna è da valitar sco territori da retirada. Chats archeologics cumprovan ch'il chamutsch era derasà pli baud en muntognas da grondezza mesauna e ch'el cumpareva anc avant 4000-7000 onns en vastas parts da la Germania e da la Frantscha.

Il pli gugent sa trategnan ils chamutschs en la part superiura dal territori da guaud. La stad percunter muntan els savens pli ad aut. Sch'il chamutsch vegn disturbà en regiuns pli bassas, munta el er fin en territoris autalpins, nua ch'el pasculescha cun l'alva dal di sin pastgiras situadas tranter la grippa. Vers l'enviern descenda il chamutsch puspè vers la zona da guaud.

Cumparsa

Chamutschs creschids cuntanschan ina lunghezza da radund 110 fin 130 cm ed ina grondezza da 70 fin 85 cm. Las chauras paisan 25 fin 40 kg, ils bucs 35 fin 50 kg.

Durant la stad è il chamutsch da colur brin cotschnenta; il vestgì d'enviern è da colur brin stgira fin naira.

I n'è betg uschè simpel da differenziar tranter il buc e la chaura-chamutsch, omadus han cornas sumegliantas d'ina lunghezza da fin 25 cm. Quellas da la chaura èn pli satiglias e main stortas che quellas dal buc. Las cornas consistan, sco quai ch'il num exprima, da substanzas da corn, sumegliant a nossas unglas. Las cornas creschan durant l'entira vita e na vegnan betg bittadas giu.

Chamutschs en lur spazi da viver

Il spazi da viver dal chamutsch cumpiglia grippa, guaud e pastgiras. Il chamutsch è s'adattà a moda optimala a ses spazi da viver en las muntognas. El è in animal svelt ed agil, ha in bun equiliber e po dar sigls da 6 m lunghezza e da 4 m autezza. D'in privel mitscha el cun fugir en la grippa, sur gondas u en la zundra.

Ils chalzers tatgants dal chamutsch èn adattads fitg bain per traversar la grippa. Urs tagliants, griflas schlargiablas e plantas-pe elasticas e balluccantas al permettan in bun tegn sin erva, grippa e glatsch. Questa cumbinaziun da dir e lom ha servì antruras sco model per chalzers da muntogna.

Ils chamutschs maglian giuvens chatschs da chaglias alpinas (cresta-cot, ogn, salesch, ginaiver, tieu), ervas, feglia e pastg, l'enviern er mistgel e litgen.

Vita sociala

Chauras-chamutsch vivan l'entir onn cun lur ansiels en trieps da 15 fin 40 animals. Ils contacts socials varieschan tenor stagiun. La stad èn els fitg intensivs; in dals animals dal triep sa posta sco guardian ed avertescha ils ulteriurs chamutschs en cas da privel cun in tschivel. Vers l'enviern vegnan ils lioms entaifer il triep main stretgs; i po er dar ch'in triep sa schlia dal tuttafatg u che plirs trieps sa maschaidan. Mintga triep vegn manà d'ina chaura versada.

Ils bucs-chamutsch èn percunter animals solitaris. Pir vers la fin da la stad van els en tschertga d'in triep. Els stgatschan ils giuvens bucs-chamutsch che n'èn betg pli dependents da lur mamma e sa mesiran cun lur concurrents en dirs cumbats.

Chalur dals chamutschs

Mintg'onn il november vegnan ils chamutschs en chalur ed alura datti mintgatant vairas sbarradas. Ils bucs-chamutsch persequiteschan savens ditg e lung in l'auter. Ils bucs na sa spaventan er betg da stuschar lur cornas a piz en las costas da lur adversaris. Cumbats da rangaziun tranter ils bucs-chamutsch cun lur cornas gizzas pon finir en singuls cas cun la mort d'in dals rivals. In ulteriur cumportament tipic da la chalur èn bucs che prendan si cun la lieunga stendida ora l'odur da las chauras.

Ansiels-chamutsch

Ils ansiels-chamutsch naschan la fin matg u il zercladur e suondan gia suenter paucas uras lur mamma sur munts e vals. Durant l'emprima stad emprendan ils giuvens chamutschs il pli impurtant per surviver en las muntognas.

Il pail d'enviern è pli spess e pli stgir che quel da stad. FOTO E. OBRIST/PIXELIO

Vers l'avust han ils giuvens chamutschs gia sviluppà pitschnas cornas. En questa vegliadetgna ristgan ils juniors adina dapli d'explorar il territori independentamain. Cura ch'il triep è sin la fugia, perdan els mintgatant il contact cun quel e planschan alura mordio ch'ins als auda lunsch enturn.

Las chauras cuntanschan la madirezza sexuala suenter dus onns, ils bucs suenter trais. L'aspectativa da vita dals chamutschs munta tranter 15 (bucs) e 20 onns (chauras).

Communicaziun

En cas da privel tschivla il chamutsch in fin tun tras il nas, uschia èn er tut ils auters chamutschs adina al current. Ma ils chamutschs na s'enclegian betg mo cun ils egls e las ureglias, era las odurs èn impurtantas. Da duas glondas (nuschs) davos las cornas sfruschan ils bucs surtut durant il temp da copulaziun in secret mustgus vi da roma e fustis. L'odur è individuala e serva a la communicaziun sociala. Ils auters bucs san tgi ch'ha laschà enavos il secret e cura.

Er èn connex cun inimis pussaivels gioga l'odurat ina rolla centrala: Sch'in chamutsch pertschaiva in'odur, fugia el bler pli spert che sch'el vesa in object nunusità.

Surviver en naiv e glatsch

L'atun ha lieu la midada dal pail mellen brin da stad al pail stgir d'enviern. Cun agid da quel è l'animal bain preparà per la stagiun fraida. Cun quest vestgì pli stgir po el er profitar meglier dals radis dal sulegl. En il pail d'enviern para el bler pli grond e pli ferm ch'en quel da stad.

Ils chamutschs han per il solit lur quartiers da stad e d'enviern fitg damanaivel in da l'auter. Quai signifitga ch'els restan per regla era l'enviern en ils auts. Els tschertgan lieus adattads cun plazs senza naiv. Vivonda chattan els sin crests senza naiv u sgarond cun las unglas en la naiv. Ils bucs èn per il solit pli fidaivels a lur quartier che las chauras.

Grazia a sias reservas da grass, che muntan fin in tschintgavel da l'agen pais, ed al gross pail d'enviern po il chamutsch supportar facilmain las grondas fradaglias. En temps da grondas navaglias sa retira el dentant era en ils guauds da muntogna e ristga schizunt da vegnir fitg datiers dals vitgs per chattar là refugi e vivonda.

Tschorvadad da chamutschs

La tschorvadad da chamutschs è la malsogna dals egls la pli frequenta dals remagliaders. Ella cumpara tant tar nursas e chauras sco er tar chamutschs e capricorns. La tschorvadad da chamutschs fa sensaziun cur ch'i dat epidemias explosivas che sa derasan sporadicamain tar la selvaschina. Tar questa malsogna sa turblan ils egls fin ch'ils animals èn per in temp dal tuttafatg tschorvs.

Las perscrutaziuns dals davos onns han mussà che l'infecziun è fermamain derasada en la populaziun svizra da nursas. Las nursas èn in reservuar per il scherm infectus. La transmissiun da quel vegn evidentamain promovida tras il commerzi cun animals (maschaida da las scossas frequenta). Sin fundament da las analisas dal sang han ins dentant constatà ch'ils scherms na pon betg s'etablir per adina entaifer las populaziuns da chamutschs, damai che quel furma in animal ospitant senza perspectivas per il scherm.

Ils chamutschs ed il Parc Naziunal Svizzer

Il chamutsch è il sulet animal d'ungla che n'è mai mort ora u vegnì extirpà en il Parc Naziunal Svizzer. La protecziun dal chamutsch è stà in argument impurtant tar la fundaziun dal Parc Naziunal. Malgrà ch'i na vegn betg fatg chatscha sin ils chamutschs, variescha lur effectiv dapi il 1920 tranter 1000 e 1700 animals. Cun in pau pazienza pon ins observar ils chamutschs quasi dapertut en il Parc Naziunal.

Da preschent vegn retschertgà scientificamain pertge ch'il dumber na s'augmenta betg andetgamain senza la chatscha. U formulà autramain: Co sa reguleschan ils effectivs là nua ch'i manca ina selecziun tras inimis natirals u tras l'uman? Il project da retschertga vuless mussar en in studi concepì a lung termin il svilup dals effectivs da chamutschs en las regiuns Il Fuorn e Trupchun. Il Fuorn ha gronds guauds e relativamain pauc pavel. En questa regiun vivan quasi be chamutschs. En il territori da Trupchun hai bleras pastgiras fritgaivlas. Qua pasculeschan ultra da chamutschs era gronds trieps da capricorns e tschiervs. Ins suppona che la concurrenza tranter las trais gruppas mainia a lunga vista ad ina diminuziun dals chamutschs en questa regiun.

Influenza da la selvaschina d'ungla sin la vegetaziun e l'erosiun

Magari vegn exprimida la tema ch'in grond dumber da selvaschina d'ungla accelereschia l'erosiun dal terren, perquai ch'ils animals reduceschian la cuverta da vegetaziun da la pastgira alpina. Ils resultats d'in ulteriur studi realisà en il Parc Naziunal mussan dentant ch'ils capricorns, chamutschs e tschiervs chaschunan mo paucs donns evidents a la cuverta da vegetaziun.

Entras cumparegliar fotografias novas e veglias han ins constatà che la vegetaziun da las pastgiras alpinas è sa sviluppada en la regiun retschertgada en moda fitg differenta. Per gronda part n'è ella betg sa midada, pli darar hai dà novas largias respectivamain èn parts avertas puspè creschidas en – e quai malgrà ch'il dumber da la selvaschina d'ungla è creschida en la perioda retschertgada per il quatterdubel.

L'abilitad da la vegetaziun da sa regenerar e l'influenza da la selvaschina d'ungla sin la vegetaziun èn, sco ch'i para, s'equilibradas fin oz. Quai po vegnir declerà tras il fatg ch'il sistem ecologic retschertgà è sa sviluppà e sa stabilì durant blers onns tras ina pasculaziun intensiva da nursas. La selvaschina d'ungla para pia da surpigliar oz en quest sistem la funcziun da pasculaziun da las nursas.

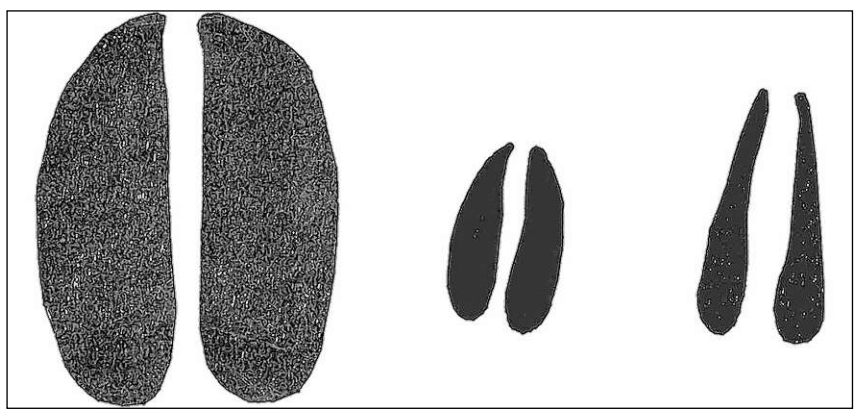

La passida dal tschierv (a sanestra), dal chavriel e dal chamutsch (a dretga) en cumparegliaziun.

La preschentaziun:
Dossier «Chamutsch».

Dapli infurmaziuns:
chatta.ch/?hiid=1292
www.chattà.ch